

МОВНА ГРА ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто лінгводидактичні ідеї щодо мовної гри як основи організації навчально-ігрової діяльності в системі шкільної україномовної освіти. На основі наукового осмислення окреслено зміст поняття «мовна гра» з погляду лінгводидактики. Шляхом аналізу науково-методичних праць і синтезу теоретичних ідей визначено специфічні прояви мовної гри крізь призму мовної освіти.

Ключові слова: мовна гра, принцип дидактичної метафоризації, навчально-ігрова діяльність, ігрова методика навчання мови.

В статье рассмотрены лингводидактические идеи относительно языковой игры как основы организации учебно-игровой деятельности в системе школьного украиноязычного образования. На основе научного осмысления определено содержание понятия «языковая игра» с точки зрения лингводидактики. Путем анализа научно-методических работ и синтеза теоретических идей выделены специфические проявления языковой игры сквозь призму языкового образования.

Ключевые слова: языковая игра, принцип дидактической метафоризации, учебно-игровая деятельность, игровая методика обучения языку.

The article discusses linguodidactic provisions on the language game as the basis for the organization of educational and entertaining activities in the Ukrainian-school education. Based on scientific understanding outlines the concept of «language game» in terms of linguistics. Through analysing of scientific and methodological works, synthesis of theoretical ideas Specific manifestations of language games through the prism of language education.

Key words: language game, metaphor principle didactic, teaching and playing activity, game methods of teaching languages.

Сучасний етап модернізації змісту і технологій системи мовної освіти характеризується увагою до мовної особистості, спрямуванням зусиль учителів-словесників на формування мовної, мовленнєвої й комунікативної компетентностей учнів. Реалізація актуальних завдань мовної освіти потребує використання інтерактивних технологій навчання. Особливий потенціал для розв'язання відповідних завдань мають ігрові технології, в основу яких покладено мовну гру. В. Федоренко цілком справедливо зауважує, що у свідомості багатьох учителів-мовників та представників лінгводидактичної науки, як не

дивно, залишаються досить живучими стереотипно-хибні оцінки гри, які передбачають негачію й цілковите нехтування використання ігрових прийомів і завдань як чогось принагідного, фрагментарного, суто розважального, не мотивованого методично [8, с. 6].

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Посилення інтересу вчених різних галузей до мовної гри зумовило появу наукових робіт, в яких розглядається лінгводидактичний потенціал гри у слова та зі словами з метою формування зростаючої мовної особистості (А. Богуш, Ж. Горіна, О. Горошкіна, Т. Груба, Н. Дика, О. Канарська, С. Караман, О. Караман, К. Климова, С. Мартиненко, Е. Палихата та ін.). Інтерес лінгводидактиків до окремих аспектів мовної гри з погляду цілей мовної освіти можна пояснити тим, що мовна гра сприяє створенню лінгвокреативного освітнього середовища, підвищенню мотивації учнів до навчання мови, забезпеченню їх мовно-мовленнєвого розвитку. Аналіз наукових праць свідчить, що створення й обґрунтування варіативних ігрових методик навчання української мови – проблема, яка і сьогодні не втрачає актуальності, а отже, потребує нових науково-методичних пошуків у цьому напрямку.

Мета статті – на засадах лінгводидактичного підходу розкрити поняття мовної гри як основи організації навчально-ігрової діяльності учнів у шкільному курсі української мови.

Виклад основного матеріалу. Деякі вияви мовної гри в межах мовленнєво-ігрової діяльності дітей окреслюють А. Богуш і Н. Луцан, зокрема в контексті таких аспектів цієї діяльності: *лінгвістичного* (лексико-семантичного, комунікативного) – складного, специфічного процесу використання в мовленнєвому спілкуванні ігрових ситуацій як стилістично нейтральних, що набувають образного потенціалу шляхом актуалізації їх значень, семантичного зрушення, внесення до них різноступеневих смислових, емоційно-естетичних нашарувань, що досягаються зазвичай на лексико-семантичному рівні; *лінгводидактичного* (практичного), під яким розуміємо здатність дитини доречно використовувати в ігрових ситуаціях зв'язні висловлювання, які за допомогою певних естетичних властивостей (незвичність у сполученні слів, метафоричність, влучність) впливають на емоційно-чуттєву сферу їх життєдіяльності. Науковці цілком слушно зазначають, що мовленнєво-ігрова діяльність – це двокомпонентне утворення, в основу якого покладено розвиток дитячого мовлення засобами гри. Мовленнєво-ігрова діяльність як складне педагогічне явище базується на ігрових методах навчання [1, с. 21-22].

Мовні ігри із навчальними кросвордами, шарадами А. Стріха та А. Гуревич розглядають як навчальні жанри цікавої граматики. Своєрідність цих жанрів різної складності полягає в тому, що вони дають змогу не лише цікаво і комплексно вивчати мову, а й ілюструвати, повторювати, закріплювати, поглиблювати знання учнів, розвивати, вдосконалювати їх орфографічну та пунктуаційну грамотність, уміння з граматики, а також із деяких елементів лексики, етимології, стилістики, графіки, розвивати й збагачувати дитячу мову і мовлення [6, с. 3-4].

У «Словнику-довіднику із методики викладання української мови» (І. Кочан, Н. Захлюпана) представлено таке визначення поняття «мовні ігри»: «Вид дидактичного матеріалу, який використовують як на уроках, так і в позакласній роботі з метою підвищення пізнавальних інтересів учнів. Містить не лише розважальний матеріал, а й збагачує учнів новими знаннями, вміннями. До мовних ігор належать вікторини, ребуси, кросворди, загадки, логогрифи, анаграми» [3, с. 176].

У сучасній науці «мовна гра» – поняття багатоглядне. Т. Сурикова зокрема досліджувала мовну гру як спосіб актуалізації ключових ідей навчального курсу у викладанні лінгвістичних дисциплін [7, с. 309-320]. Це дає змогу розглядати мовні ігри в аспекті способів актуалізації мови й основних ідей змісту відповідного їй навчального предмета як лінгводидактичну умову ігрової методики навчання.

Одним зі способів створення мовної гри є метафоризація. Розгляд лінгвістичних відомостей на основі принципу дидактичної метафоризації пропонує О. Канарська. Метафоризацію мови вона розглядає як спосіб її інноваційного вивчення. Дослідниця виходить із того, що важлива властивість метафори – семантична інновація – проявляється в перенесенні лінгвістичного змісту в нову форму. Відповідно до цього як метафоричну форму презентації навчального матеріалу О. Канарська обрала «Лінгвістичний Усесвіт», «Морфологічну галактику», що уможливило образно «закодувати» шкільну програму з мови і мовлення, розглянути метафоризацію лінгвістичних відомостей як спосіб вивчення мови [2].

У межах дослідження використання метафори з метою риторизації пояснення мовного матеріалу учням початкових класів С. Маргиненко та Г. Бондаренко радять педагогам під час пояснення понять «звук» і «буква» застосовувати такий риторичний троп: «Звуки – невидимки, ми їх не бачимо, а лише чуємо. Коли ми їх можемо побачити? Лише тоді, коли вони одягаються і перетворюються на літери» [5, с. 83]. На метафоризацію мовлення вчителя-словесника звертає увагу й Л. Шевцова. Дослідниця зазначає, що ця мовленнєва техніка є умовою результативності педагогічної діяльності, спрямованої на досягнення пізнавальних, розвивальних і виховних цілей навчання мови. Метафорично виражений початок (кінець) уроку з використанням образних текстів лінгводидактичного спрямування підвищує й утримує навчальну мотивацію учнів, полегшує сприймання тематичного матеріалу, пробуджує думку і слово юної мовної особистості. Метафоричність мислення активізує емоційну пам'ять і сам процес пізнання [9, с. 184].

У межах мовної освіти метафоризацію можна використовувати і як засіб творчо-розвивального спрямування способів навчання. Так, О. Кучерук

серед психолого-педагогічних умов дієвого впливу метафоризації в навчанні мови виокремлює такі: 1) підвищення позитивної навчальної мотивації внаслідок символічного відображення в образних оповідях, казках поняттєво-тематичного матеріалу, мовнотематичних закономірностей, соціокультурних цінностей, окремим виявом чого є антропонімізація навчального матеріалу в дидактичній метафоризації, тобто уподібнення навчальних понять тим, які пов'язані з людиною, її життям (наприклад, символічний образ *тітоньки Орфографії*); 2) розкодування смислів, прихованих у метафоричному тексті, шляхом активізації асоціативного мислення, застосування *методу смислового бачення тексту, аналітичного методу* та ін.; 3) визначення закономірностей, ціннісної значущості метафорично зображених мовних чи екстралінгвальних явищ, дій, процесів шляхом використання *когнітивно-інтерпретаційних, діалогічних методів* у роботі з текстом; 4) бачення й розуміння в художньому тексті (поетичному слові, словосполученні, висловлюванні) образної конкретизації й образного узагальнення – застосування *методів смислового бачення тексту, символічного бачення тексту*; 5) зіставлення пропонованого в метафоричній формі тематичного змісту із тим, що поданий у теоретичній частині параграфа підручника; 6) узагальнення й оцінювання фактів, творчий синтез почуттів, думок щодо єдності мовних засобів і вираженого ними змісту в конкретному образному тексті тощо [4, с. 263-264].

Виявом використання метафоризації в практиці сучасних технологій навчання мови є *лінгвістична казка* як різновид методу усного викладу вчителем матеріалу або ігровий засіб формування мовленнєвої компетентності учнів. Цінність сприймання і продукування мовної гри в умовах дидактичної метафоризації полягає в розвивальному результаті навчального дискурсу, коли в мовній особистості учня відбуваються якісні зміни мовленнєво-мисленнєвого й духовно-естетичного значення.

Зважаючи на це, варто відзначити, що в контексті дидактичного дискурсу мовна гра виявляється, по-перше, в креативній мовленнєвій поведінці вчителя, учня; по-друге – у використанні образних текстів як дидактичних засобів, які потребують асоціативно-мислення, лінгвокультурологічного знання для їх сприймання. Проблема мовної гри в лінгводидактичному розрізі стосується двох аспектів мовленнєвої діяльності: продукування мовної гри та сприймання гри як мовностильового прийому. Навчально-ігрова ситуація задає умови для мовної гри, а мовна гра є способом комунікативної самореалізації, інтерпретації теми, навчального матеріалу. Мовні ігри на уроках мови можна використовувати під час читання, аудіювання, говоріння, а також на письмі. Ігрові моделі навчання української мови пов'язують, з одного боку, *учня, дидактичний дискурс, учителя*, а з іншого – *автора, дидактичний текст, учня (учителя)*.

Аналіз наукових праць мовознавців (Т. Космеди, Т. Куранової, Б. Нормана, В. Саннікова та ін.), лінгводидактиків (А. Богущ, Н. Гавриш, О. Канарська, С. Караман, С. Маргиненко та ін.) і власних спостережень дав змогу узагальнити специфічні прояви мовної гри як стильового прийому в межах дидактичного тексту (дискурсу) крізь призму мовної освіти (*див. табл.*).

Прояви мовної гри в шкільному курсі української мови

Засоби і способи створення мовної гри в дидактичному тексті (дискурсі)	Функції мовної гри в педагогічному мовленні
1. Каламбур, обігрування лексичних синонімів, паронімів, багатозначних слів. 2. Багаторазове повторення мовних одиниць чи їх частин, деформація фразеологізмів і паремійних висловів, трансформація відомих висловів, модифікація прецедентних текстів, використання евфемізмів, застарілої лексики, макаронізмів, okazіоналізмів, прізвиськ, назв чисел, кольорів, націй. 3. Синтаксична компресія; суперечливі висловлювання (парадокси), перифрази, яскраві метафори, римування, гіперболи, діалоги, алюзії. 4. Поєднання різних стилів мовлення, обігрування внутрішньої форми слова чи усталеного вислову, вживання просторічних слів, висловів (іншомовна лексика вживається в перекрученому значенні, використання діалектизмів, жаргонізмів тощо). 5. Використання сурядних синтаксичних конструкцій, незвичних порівняльних конструкцій, синтаксичних омонімів, антитези, градації, жартів, анекдотів	1. Експресивно-виражальна функція (передавання зниженого, іноді грубого й фамільярного стилю мовлення, забезпечення стилізації педагогічного мовлення під мову певного середовища). 2. Функція створення комічного ефекту. 3. Розважальна, рекламна, риторична, компресивна, текстотворча, смислоутворювальна (створення нового, цікавого змісту), жанротворча, лінгводидактична функції. 4. Гедоністична (насолоди), фатична (формальна контактовстановлювальна), естетична, оцінювальна функції

Мовна гра як спосіб навчання посилює розвивальний потенціал навчально-виховного процесу. Так, використання гри у навчанні української мови з метою формування *мовної компетентності* учнів (наприклад, ігрові завдання «Знайди помилку», «Хто більше добре синонімів», «Лінгвістичний двобій», «Мовна естафета», «Реконструкція тексту», «Перекладач» та ін.) сприяє розвитку мовного світогляду, здатності внутрішньо проникати у зміст навчального тексту, збагаченню когнітивно-комунікативного досвіду школярів. Застосування ігрової діяльності з метою формування *мовленнєвої комунікативної компетентності учнів (рольові ігри, ігри-драматизації)* сприяє розвитку мовленнєвих навичок, культивуванню вміння наводити переконливі аргументи в ході спілкування, змінювати мовленнєву стратегію, комунікативні тактики, готовності до спілкування у відповідному лінгвосоціумі, забезпечує вищий рівень діалогізації навчально-виховного процесу.

Крім того, організація ігрової діяльності в межах мовної освіти з метою формування *соціокультурної компетентності* учнів (наприклад, ігрові завдання «Хто більше добре афоризмів про мову», «Хто найбільш переконливо розкриє лінгвокультурологічний потенціал прислів'я» та ін.) забезпечує створення такого навчально-виховного середовища, яке допомагає зрозуміти життєві цінності, збагачує учнів новими смислами, уможливує інтерактивне формування когнітивних і моральних пріоритетів, духовно-культурний розвиток мовної особистості школярів, удосконалює їх загальну культуру, ціннісні орієнтири, сприяє патріотичному, етичному й естетичному вихованню. Використання ігор із метою формування *діяльнісної компетентності* учнів (наприклад, ігрові завдання «Хто швидше складе сенкан», «Редактор», «Аналітик», «Юний дослідник» та ін.) призводить до якісних особистісних змін, забезпечує опанування учнями логічних прийомів (аналізу, узагальнення, класифікації тощо), розвиває критичне та системне мислення школярів, навички інтеракції, вміння співпрацювати в групі, конструктивно розв'язувати проблеми.

Таким чином, мовна гра в межах практичних навчальних ситуацій актуалізує творчі здібності мовця, розвиває емпатію, критичне мислення, приносить задоволення від вдало висловленої думки, радість відкриття оригінальної фрази, нових знань і смислів тощо. Здебільшого ігри, які застосовуються в методиці шкільного навчання української мови, тривають частину уроку або весь урок, урізноманітнюючи навчально-виховний процес і позитивно впливаючи на забезпечення внутрішньої мотивації до навчання. Комплексне застосування гри у зв'язку з іншими методами забезпечує потужний розвивальний вплив навчальної методики. Створення чи вибір навчальних ігор відповідно до цілей мовної освіти вимагає врахування низки критеріїв, серед яких варто виокремити:

- природовідповідність гри, що передбачає врахування вікових особливостей, індивідуальних потреб, інтересів учнів, рівня знань і вмінь пізнавальної самостійності, ініціативності, активності;
- навчально-предметний потенціал гри, що зумовлює необхідність доцільного використання ігрового методу на уроках української мови з урахуванням мети й специфіки предмета вивчення;
- достатню простоту змісту і структури гри;
- різноманітність ігор.

У системі навчально-ігрової діяльності учнів важливо не забути про рефлексію – оцінювання особистісної позиції в умовах навчально-ігрової співпраці, самоаналіз змісту, способів і результатів власної діяльності, що забезпечить зворотний зв'язок між учасниками навчального процесу.

Висновки. Отже, *мовна гра* в ігровій лінгвометодиці – компонент навчально-ігрової діяльності. Специфіка мовної гри полягає в тому, що вона поєднує в собі поняттєві ознаки ігрового використання мовних одиниць (як мовностильового прийому), засіб та спосіб навчання. Оволодіти цим способом можна лише в процесі практичного застосування мовної гри з метою реалізації навчально-виховних задумів.

Перспективними є дослідження варіативних методик мовленнєвого розвитку учнів у процесі навчально-ігрової діяльності на уроках української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богуш А. М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи : [навч. посіб.] / А. М. Богуш, Н. І. Луцан. – Вид. 2-ге. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. – 304 с.
2. Канарская О. В. Научные основы формирования мотивации при обучении русскому языку (инновационный подход) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Канарская Ольга Викторовна. – М., 1998. – 430 с.
3. Кочан І. М. Словник-довідник із методики викладання української мови / І. М. Кочан, Н. М. Захлюпана. – [Вид. 2-ге, виправ. і допов.]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 306 с.
4. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : монографія. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. – 420 с.
5. Мартиненко С. Особливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності / С. Мартиненко, Г. Бондаренко // Рідна мова : кварталник українського вчительського товариства у Польщі. – 2013. – № 19. – С. 82–88.
6. Стріха А. Д. Цікава грамати́ка : посіб. для вчителя / А. Д. Стріха, А. Ю. Гуревич. – К. : Рад. школа, 1991. – 112 с.
7. Сурикова Т. И. Языковая игра как способ актуализации ключевых идей ученого курса в преподавании лингвистических дисциплин / Т. И. Сурикова // Игра как прием текстопорождения : коллективная монография / отв. ред. А. П. Сковородников. – Красноярск : Сибирский федеральный университет, 2010. – С. 309–320.
8. Федоренко В. Л. Енциклопедія інтелектуальних ігор на уроках української мови / В. Л. Федоренко. – Х. : Основа, 2007. – 425 с.
9. Шевцова Л. С. Риторика вчителя в досягненні пізнавальних, розвивальних і виховних цілей навчання української мови / Л. С. Шевцова // Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / [О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна та ін.] ; за ред. О. А. Кучерук. – К. : КНТ, 2016. – С. 171–187.

Дата надходження до редакції: 14.06.2017 р.